

XALQLARIN BİRGƏYAŞAYIŞ TƏCRÜBƏSİ: DİNİ-ƏXLAQİ MÜSTƏVIDƏ

*Dos. Şəhla Musayeva,
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
Etika şöbəsi*

XÜLASƏ

Məqalə milli-mənəvi dəyərlər, onların inkişafı və dünyaya inteqrasiyasındakı irəliləyişlər üçün indiki mərhələdə qloballaşma prosesinin təhlükələri haqqında müəllifin tədqiqat və nəticələrini əks etdirir.

Eyni zamanda, bu dövrdə gənclərin təhsilində bəzi problemlər müzakirə obyektinə çevrilir. Müəllif bu mənada bəzi alimlərin araşdırmalarını təhlil edərək, məqalədə müzakirə edilən məsələlərin mahiyyətini açmağa çalışır.

Qloballaşma dövründə insanın mənəvi təkamülündə özünü göstərən amillər yalnız milli maraqlar deyil, eyni zamanda, belə bir vəziyyətdə insan maraqlarına uyğun yeni tendensiyalar da müşahidə olunur. İnsan və təbiətlə əlaqədar olaraq elə ziddiyyət dolu məqamlar ortaya çıxır ki, onların həlli ciddi mənəvi münasibətlər tələb edir.

Azərbaycan cəmiyyətində bu mənada bir sıra problemlər üzə çıxır ki, onların həlli həm bizim, həm də dövlətimizin ideologiyası və strateji planlarından asılıdır.

Ümid edirik ki, Azərbaycan ərazisində qloballaşma təhlükəli bir proses olmayacaq. Çünki dövlətimiz xalqı ilə birlikdə bütün millətlərə və dinlərə doğru balanslaşdırılmış və özünəməxsus daxili və xarici siyasəti aparır.

***Açar sözlər:** qloballaşma, milli və mənəvi dəyərlər, inteqrasiya, təhsil, dünya dəyərləri, mənəviyyat.*

Giriş

XXI əsrdə dövlətlər arasında çoxtərəfli əməkdaşlıq həm global tənzimləyici təşkilatların, həm də dövlətlərin maraqlarını həyata keçirmək cəhdlərini əks etdirir. Müstəqilliklərini saxlamaq üçün dövlətlər daxili maraqlarını təmin etməlidirlər. Milli və transmilli maraqlar arasında əlaqələrə danışıqlar və ümumi maraqlar axtarışı daxildir. Fərdi maraqlar və ümumi maraqlar arasında münaqişə baş verir. Burada qarşılıqlı asılılıq əsas amil kimi çıxış edir. Xarici maraqlar dövlətin yardımından, dövlət təsisatçıları isə kənar vasitələrdən asılıdır.

Qloballaşmanın mənəviyyata mümkün mənfi təsir imkanlarını aradan qaldırma yolları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılır:

I. Mümkün mənfi nəticələri qabaqcadan nəzərə almaq.

II. İnformatlaşdırma və texnikalaşmanın zəruri mənfi nəticələrini başqa vasitələrlə (din, əxlaq, incəsənət və s.) kompensasiya etmək.

III. Mənəvi tərbiyənin yeni, müasir intensiv metodlarını hazırlamaq, onun kütləviliyini artırmaq (Мехтиев 2004, 274).

Qloballaşma şəraitində insanın mənəvi tərəqqisində tək-cə milli maraqların deyil, ümumbəşəri maraqların da nəzərə alınması ilə bağlı yenikefəfiyyətli cəhətlər yaranır, insanla-təbiətin qarşılıqlı təsirində elə ziddiyyətlər ortaya çıxır ki, onların həlli ümumbəşəri mənəvi məsuliyyətlə cilovlanan ciddi münasibət tələb edir. Əxlaq bir daha insan-insan münasibətləri çərçivəsindən kənara çıxır, insanla-təbiət arasındakı münasibətin qlobal miqyas alması qarşıya yeni əxlaqi problemlər qoyur.

Birgəyaşayışı formalaşdıran dini-əxlaqi amillər

Müasir dövrdə qloballaşma əleyhdarları ABŞ-ın yeritdiyi mənəvi qloballaşma siyasətini “şeytanın hakimiyyətinin bərpası” kimi qəbul edirlər. Qloballaşma mənəviyyatına qarşı ənənəvi, milli etikanın yeni növlərini-biznes etikası, ekoloji etikanı özündə birləşdirən əxlaq fəlsəfəsini qoyurlar.

Müasir dövrün etikasının bir çox istiqaməti mövcuddur. Bunlara qlobal etikanı, ədalət və insan hüquqları etikası (liberal etika) və bioetikanı (məsuliyyət etikasını) aid edirlər. Qlobal etikanın nümayəndələri K.Ö.Apel, Q.Kyunt, Y.Habermas və başqaları özlərinin müxtəlif variantlarında dünyada müxtəlif eyniliyin mövcudluğu ideyasını irəli sürərək göstərirlər ki, mütləq əxlaq həmişə özünü xüsusi əxlaqi motiv və davranış kimi təzahür etdirir. Mütləq etikaya görə, dünyadakı və insandakı sülh bir-birindən qarşılıqlı asılıdır və mütləq dəyər əxlaqi imperativdir. Mütləq etika digər fayda və ağılla bağlı olan xüsusi əxlaqi motivlərlə yanaşı durmur. Mütləq əxlaq fəvqəlmotiv rolunda çıxış edir. Müasir şəraitdə dünyanın yaşayış-qalması üçün bütün eyniləşmənin bir bəşər birliyində birləşməsi zəruridir. Bu zaman mütləq əxlaq kimi hamı üçün fəvqəlmotiv irəli sürülür. Etiraf etmək lazımdır ki, mütləqin mövcudluğunda xristian və müsəlman əxlaqi da iştirak edir (Мамедзаде 1988, 117). Müsəlman əxlaqi da, xristian əxlaqi da vahid deyil. Xristian əxlaqi Qərbin şüuruna nəzarət etmir. Dini mütləqdə də, dünyəvi mütləqdə də zəiflik problemi özünü göstərir. Bu zəifliyin əlamətlərini İ.Məmmədzaadə düzgün izah edir. O, mütləq əxlaqın Allahdan və yalnız ağıldan gəlmədiyini göstərir. Azərbaycan alimi qlobal etikanın ölkəmizdə utopik göründüyünü də düzgün izah edir: “Bunun səbəbi

odur ki, mütləq etika, yaxud qlobal etika Qafqazda regionun vahid taleyini anlamaqdan irəli gəlməlidir. Qlobal etika Azərbaycanda o zaman meydana gələ bilər ki, biz Qafqazda başqa xalqların da yaşadığını və onlarla əməkdaşlığın zəruriliyini dərk edə bilək. Buna görə də qlobal etika çoxpilləli olmalı, o, mütləq dəyərlərdən bu və ya digər region və mədəniyyətin konkret həyatına, mədəniyyətlərin müxtəlifliyinə həqiqi loyallıq (hörmət) kəsb edərək daxil olmalı, dünyada real həyatın faktına çevrilməlidir” (Мамедзаде 1995, 138).

Bəzi tədqiqatçılar isə mütləq dəyərlərə, qlobal etikaya xüsusi, milli şəxsiyyət üzərində qloballaşmanın diktəsi kimi baxır. Belə düşüncələr ki, qlobal etika xüsusunin, millinin sərhədlərinin aradan qaldırılması, birləşməsi, onların qlobal çərçivədə saxlanmasına doğru gedir. Qlobal etikanın əsas dəyərlərinin formalaşmasında İ.Məmmədzaadə 1948-ci ildə qəbul edilmiş “İnsan haqlarının ən ümumi Bəyannaməsi”nin və 1993-cü ildə qəbul edilmiş “Qlobal etika haqqında Bəyannamə”nin xüsusi rol oynadığını qeyd edir. Bu bəyannamələr qlobal etikanın əsas, insan haqlarının qrup dəyərləri və əxlaq qarşısında üstünlüyünü sübut edir. Qlobal etikanın bu ilkin prinsipi, öz növbəsində, aşağıdakı qaydalarla – zorakılıq mədəniyyətindən uzaqlaşma, həyata hörmət, həmrəylik mədəniyyəti və ədalətli iqtisadi qayda, dözümlülük, həqiqətpərəstlik, kişilər və qadınlar arasında bərabər hüquq və əməkdaşlıq qaydaları ilə şərtlənir. Bu prinsiplər mənəvi qüvvələrin və ümidin mənbəyi kimi, zəka və reallıqdan irəli gəlir” (Мамедзаде 2006, 142).

Qloballaşmanın müsbət təsiri ilə yanaşı, onun bir çox mənfi problemlərini, beynəlxalq cinayətkarlıq, ekstremizm, millətçilik, bir çox ölkə və regionlarda sosial sistem və strukturlarda tənəzzülün yaranmasına səbəb olduğunu da göstərirlər. Strateji-sistemli rasionallığın diskursiv nəzəriyyədə kommunikativ rasionallığın başlanğıcına tabe olması isə qanun deyil, ancaq praktik-etik zəka üçün imperativdir. Diskursiv etika qlobal iqtisadiyyatda təşəkkül tapmış mənafeyi, meyilləri dəyişdirməyə və maraqlı ölkələri şəraitə fəal dərk etməyə, öz maraqlarını siyasi yolla qorumağa çağırır. Bu mənada, Azərbaycan qlobal iqtisadi, siyasi və mədəni dəyərləri qəbul etməklə yanaşı, öz maraqlarını qorumaq, milli-mənəvi dəyərlərini ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirmək əzmindədir.

Yeni bilik forması olan islam bioetikasının inkişaf tarixində 1981-ci ildə Küveytdə İslam Tibb Elmləri Təşkilatının (İOMS) ilk konfransının təşkil edilməsi və keçirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu tədbirdə İslam Tibb Etikası Məcəlləsi layihəsi qəbul edilmişdir. Sənədə həkim sənətində səmimilik, vicdanlılıq, həkim sirri, şəfqət və mərhəmət, həkimin pasiyentlərə və həmkarlara qarşı öhdəliyi və münasibəti, insanlar üzərində eksperimentlər aparılması və digər etik məsələlər daxil edilmişdir. Elə həmin vaxt Beynəlxalq Tibb Elmləri Təşkilatları İslam Şurası (CİOMS) yaradıldı.

Qloballaşmanın etik, yaxud ideoloji aspektindən danışılarkən qlobalizm ideologiya kimi səciyyələnir. Qloballaşmanın etik təhlili göstərir ki, bu proses şüurların dialoqudur. Qloballıq qlobal prosesin müsbət tərəfləri ilə bağlıdır. Bazar iqtisadiyyatı və transmilli korporasiyalar ənənəvi mədəniyyəti dağıdır. Ənənəvi mədəniyyət ənənəvi şüurun inkişafına mane olan amil kimi göstərilir. “Qloballaşma mədəniyyətinin informasiya kontekstinin siyasi və digər kontekstlər üzərində üstünlüyü kimi başa düşülür” (Məmmədzadə 2009, 66).

Müasir dövr dünya səviyyəsində “qlobal demokratiyaya keçid” dövrü kimi də səciyyələndirilir. Bu dövrdə baş verən qlobal yeniliklər bəşəriyyətdə mədəni şok yaradıb.

Mədəni şok prosesi üç mərhələdə davam edir:

– İnkultirasiya (doğma mədəniyyətin ənənə, adət, dəyər və normalalarının qəbul edilməsi və qorunub saxlanması);

– Akkultirasiya (yad mədəniyyətin ənənələri və dəyərlərinin birhissəli qəbulu);

– Assimilyasiya (yad mədəniyyətin tam qəbul edilməsi və doğma mədəniyyətin yad mədəniyyət tərəfindən udulması), (Dirçəliş – XXI əsr. 2003, 142).

Bu proses cəmiyyət və şəxsiyyət səviyyəsində baş verir. Qloballaşma prosesində Azərbaycan cəmiyyətində mədəni şok prosesinin müxtəlif səviyyəsinə yaşayan insanlar mövcuddur. Ənənəvi mədəniyyət və şüurla yaşayanlara, Qərb mədəniyyətini birhissəli qəbul edib, ənənəvi mədəniyyətlə yaşayanlara və tam qərbləşənlərə təsadüf etmək mümkündür. Mədəni şok zamanı bir-biri ilə əks ideologiyalar və dünyagörüşlər toqquşur, mübarizə aparır. Qapalı cəmiyyətdən açıq cəmiyyətə, qlobal demokratiyaya keçid zamanı yeni ideya, norma və dəyərlərin qəbulu zamanı psixoloji gərginlik, ağılasığmaz çaşqınlıq, qeyri-normal vəziyyət yaranır.

Qlobal demokratiyaya keçid isə dünya mədəniyyətinə, ümumbəşəri dəyər və normalara inteqrasiya olunmaqdır.

Postsovet adamlarını P.Ştompkan “Hoto Soveticus” adlandırır. Lodzu Mizalkam postsosialist ölkələrində mədəni zədənin 5 əlamətini göstərir:

– İnamsızlıq sindromu;

– Gələcəyə bədbin baxış;

– Keçmiş zamanların həsrəti (nostalgiya);

– Siyasi apatiya;

– Kollektiv yaddaşın postkommunist zədələri.

Azərbaycan cəmiyyətində qeyri-normal vəziyyət, ümumbəşəri bəla hesab olunan mənfi dəyərlər – cinayətkarlıq, insan alveri və s. bəlalər şəxsiyyətin özgələşməsi, əxlaqsızlıq, tənhalıq, narkomaniya, alkoqolizm, intihar və digər şəxsiyyətin və cəmiyyətin böhranının təzahür formaları özünü göstərir.

Qloballaşma prosesində Azərbaycan cəmiyyəti Qərbin həm müsbət, həm də mənfi dəyərlərini mənimsəyir. Azərbaycanın müharibə vəziyyətində olması vəziyyəti daha da çətinləşdirir. Müasir qloballaşma dövründə Azərbaycanda dəyərlərə aşağıdakı münasibətlər öz təsirini göstərir. Bir tərəfdən, sürətli qarbləşmə, digər tərəfdən, islami dəyərlərə fanatik qayıdış, üçüncü tərəfdən, milli-mənəvi dəyərlər arxaikcəsinə təbliğ olunur. Əslində, ümumbəşəri mənəvi dəyərlərin dərk və əxz olunmasında bu münasibətlərin sintezindən istifadə olunmalıdır. “Tənqidi radikal zəka yalnız olduqca, qiymətli bəşəri dəyərlərə olan məhəbbət və həyatla vəhdətdə qiymətli olur.” Ümumi və əbədi dəyərlər – gözəllik, xeyirxahlıq, məhəbbət, qadın və kişinin yüksək mənəvi keyfiyyətləri və s. bütün bəşəriyyət tərəfindən eyni cür qəbul və dərk edilir.

“Etiraf edək ki, bir çox dövlətlərin ekspertləri modernizasiyaya dair öz variantlarını təqdim etsələr də, bu məsələdə diskussiyaya ehtiyac duyulur. Lakin fikrimizcə, onun necə səslənməsindən asılı olmayaraq, istər kütlə üçün, istərsə də elita, ya bürokratiya üçün davranış qaydaları qurarkən. ən əsası, insanlar vətəndaş təşəbbüslərinə cəlb edilməli və fəallaşdırılmalıdır. Aydınır ki, demokratiya dərin sosial və mənəvi əlaqələrin xarakter dəyişikliyinə tələb edir” (Məmmədzadə 2009, 56-57).

Tamamilə razıyam və xüsusilə, bu gün gənclərimizin seçim etməsində təhsilin təsirinin nə qədər güclü olduğu danılmazdır.

“Müasir dövrdə uzun müddət qapalı şəraitdə yaşamış Azərbaycan xarici ölkələrlə sıx əlaqəyə girir. Xarici jurnallar, televiziya kanalları və digər informasiya vasitələri ilə Avropanın, Amerikanın və bütün planetin mənəviyyat sahəsində nə problemləri, nöqsanları varsa, hamısı bizim məkana daxil olur. Əlbəttə, insanlar mənəviyyatda nə qədər kamil olsalar, kənar təsirlərə qarşı fərdi daxili müqavimət qüvvələri böyük olar. Tək-tək adamlar öz mənəvi varlığını qorumaq gücündə və səviyyəsində olsalar da, əksəriyyət bunu bacara bilməz. Bütün insanlar eyni dərəcədə kamil və iradəli deyillər. Ona görə də, milli varlığı qoruyub saxlamaq funksiyasını dövlət öz üzərinə götürməlidir.

Dövlətin bu sahədə strateji planı olmalıdır. İstər təhsil sistemi, istər gənclərin mədəni-mənəvi həyatı elə bir mühit yaratmalıdır ki, bu mühitin xarici təsirlərə qarşı reaksiya qabiliyyəti güclü olsun. Yəni insanla xarici təsir arasında bir qoruyucu sahə olmalıdır” (Xəlilov S. 2015)

Nəticə

Ölkəmizin beynəlxalq miqyasda tanınması və hörmət qazanması üçün müasir dövrdə siyasi, iqtisadi və mədəni sahədə bir sıra dünya miqyaslı tədbirlər keçirilir. Bizim milli-mədəni, intellektual qüvvələrimiz öz sahələrində

Azərbaycan Dövləti adına olan bütün işlərini Avropa şərtlərinə və standartlarına uyğunlaşdırmağa çalışırlar. Əlbəttə ki, bu çalışmaların içərisində mütləq və mütləq xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin də Avropaya və bütün dünyaya inteqrasiyası şərti gözlənilməlidir və gözlənilir. Bu mənada, Azərbaycan Dövlətinin daxili və xarici siyasəti hər bir yerdə müasir tələblərə, siyasi və iqtisadi şəraitə, xalqımızın tarixi-mədəni ənənələrinə, dilimizə, dinimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə arxalanaraq həyata keçirilir.

Azad vətəndaş özünün əxlaqi qərarlar qəbul etməsində, əxlaqi davranışın müxtəlif tipləri arasında seçim aparmasında tam sərbəstdir. Bu sərbəstlik heç də “Cəmiyyətin rəyi məni maraqlandırmır, özüm bilərəm nə edərəm” düşüncəsi əsasına əxlaqsız davranışlara bəraət qazandırılması kimi başa düşülməməlidir. Əxlaqi münasibətlər fonunda şəxsiyyət azadlığına əxlaqi dəyər kimi yanaşılmalı, onun mahiyyətinin xalqımızın milli adət-ənənələri ilə yanaşı, mütərəqqi yeniliklərin də sintezini ifadə etdiyi dərk olunmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, əxlaqi şüura sirayət edən neqativ cəhət əxlaqi motivlərdən doğan davranışlara, oradan isə əxlaqi tələbləri (insanlara, ailəyə, Vətənə, təbiətə və s. münasibət) reallaşdıran əxlaqi münasibətlərə təsir göstərə bilər. Məsələnin digər tərəfi isə ondan ibarətdir ki, həqiqətən də insanın azadlığı ona istək və arzularından, həyata baxışlarından irəli gələrək əxlaqi davranışlarında sərbəst seçim etmək imkanı verir. Əsas məsələ bu istək və arzuların hansı şəkildə reallaşdırılması yollarından ibarətdir. Məlumdur ki, elə arzu və istəklər ola bilər ki, onlar əxlaqi qəbahətlərə imkan yaratmaqla insanı uçuruma yuvarlandırırlar. Bu baxımdan, arzu və istəklərin əsas götürülməsi əxlaqi azadlığın mühüm göstəricilərindən biri olsa da, əgər onlar davranışda nizamsızlığa və ölçü həddinin itirilməsinə gətirib çıxarsa, mənəvi-əxlaqi nöqtəyi-nəzərdən fərdin normal həyat tərzini yaşamasında çətinliklər yaranar.

Ulu Öndərin milli ideologiyamızın mükəmməlliyi uğrunda qurduğu siyasəti ləyaqətlə davam etdirən Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev də mənəvi dəyərlərimizin qorunması, inkişaf etdirilməsi yolunda çox çalışır. “Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizə sadıqlıq, bu dəyərləri qoruyuruq, saxlayırıq, ənənələri yaşadıırıq və bizim gücümüz də bundadır”, – deyən möhtərəm Prezidentimiz bunun üçün söylərini davam etdirir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təbirincə desək, “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir”.

Bütün bu araşdırmalardan sonra, Azərbaycan məkanında qloballaşmanın elə bir təhlükəli proses olmadığını, dövlətimizin xalqla birgə apardığı düzgün daxili və xarici siyasət nəticəsində milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunduğu, bütün millətlərə və dinlərə tolerant münasibətin hökm sürdüyü deyil hər kəsin mənəvi seçimində yanılmayacağı arzuları ilə bu mövzuya vida deyir, ölkəmə işıqlı gələcək diləyirəm.

ƏDƏBİYYAT

Dirçəliş – XXI əsr, (2003). № 65.

Xəlilov S. (2016). “Şərqdə və Qərbdə milli-mənəvi dəyərlər” Xalq Səbhəsi”- 9 avqust. – S.9.

Məmməlzadə İ. (2009). Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktualılığı haqqında. Bakı: Təknur, (s. 247).

Мамедзаде И. (1995). Гражд.общ. и нац. идеология: философия политического процесса в Азербайджане. Баку, (с.56).

Мамедзаде И. (2006). Опыт интерпретации морали, Баку, (с.160).

Мамедзаде И. (1988). Политика и мораль.Баку, (с.138).

Мехтиев Р. (2004). Азербайджан: вызовы глобализации. Баку, (с.584).

Доц. Шахла Мусаева

ПРАКТИКА СОСУЩЕСТВОВАНИЯ НАРОДОВ СОБЛЮДАЯ РЕЛИГИОЗНО-ПРАВСТВЕННЫЕ НОРМЫ

РЕЗЮМЕ

Статья плод исследований и выводов автора об угрозах процесса глобализации на современном этапе для национально-духовных ценностей, их развития и продвижения в мировую интеграцию.

Одновременно затрагиваются некоторые проблемы в воспитании молодежи в данный период. В этом смысле автор, проанализировав исследования некоторых ученых, постаралась открыть суть темы данной статьи.

В эпохе глобализации проявляется не только национальные интересы в нравственной эволюции человека, одновременно этот случай виден и в новых тенденциях общечеловеческих интересов. В отношении человека и природы происходят такие противоречия, урегулирование которых требует серьезных моральных отношений.

В Азербайджанском обществе в этом смысле сталкиваемся с некоторыми проблемами, решение которых зависит как от нас, так и от идеологии и стратегических планов нашего государства.

Надеемся, что в пространстве Азербайджана глобализация не будет опасным процессом, так как наше государство вместе с народом ведут

правильную внутреннюю и внешнюю политику в отношении всех наций и религий.

Ключевые слова: глобализация, национально-духовные ценности, интеграция, воспитание, мировые ценности, выбор, мораль.

Assoc. Prof. Shahla Musayeva

THE PRACTICE OF THE COEXISTENCE OF NATIONS RESPECTING RELIGIOUS AND MORAL NORMS

ABSTRACT

The article reflects author's research and conclusions on the dangers of globalization in the present stage for national and spiritual values, their development and global integration.

At the same time, some problems concerning the education of younger generation are discussed in the article. The author, in this sense, analyzes the research of some scholars and attempts to discover the essence of the discussed issues.

The factors revealed in the spiritual evolution of humans in the globalization period are not only of national interest. There are new tendencies that coincide with human interests. Relations of human and nature arise contradictions of which the solution requires serious spiritual relationships.

In Azerbaijani society, there are a number of problems that their solution depends on both our ideology and strategic plans of our state.

We hope that globalization in the Azerbaijani space will not be a dangerous process as the state is carrying out domestic and foreign policy with the people.

Keywords: globalization, national and spiritual values, integration, education, world values, spirituality

Çapa tövsiyə etdi: dos. A.Q.Qafarov